

службових обов'язків. Наслідком цього стало легкодумне ставлення учнів до своїх занять, в особливості до екзаменаційних робіт, під час яких безкарно застосовувалися недовзголені посібники, на що попечитель неодноразово звертав увагу гімназійного начальства³⁰.

Попечитель округу окремо наголосив на тому, що Пересветов піддав під вплив місцевої польської громади та не відповідає головній функції чиновника-педагога в цьому краї, який має твердо і наполегливо запроваджувати тут російське начало, бути на охороні чистоти російського напрямку школи та учнівської молоді. Попечитель також додав, що ще 1895 р. планував змінити керівника Білоцерківської гімназії, але через прохання Пересветова про залишення на службі ще на три роки до завершення навчання синів у військовій академії, в університеті та гімназії, уступив його клопотанню.

Оскільки Пересветов 14 вересня 1898 р. звернувся з проханням продовжити його службу на посаді директора невеликого реального училища або прогімназії, то попечитель запропонував надати йому керування Черкаської шестикласною прогімназією, директор якої Іван Самойлович, як особа енергійна та тверда, міг би замінити Пересветова в Білій Церкві. Наказом по цивільному відомству від 19 листопада 1898 р. Пересветов і Самойлович були переміщені один на місце другого³¹.

За спогадами колишнього гімназиста В. Двораковського, Пересветов був культурною і пристойною особою й не вчиняв жодних утисків щодо учнів-поляків. З призначенням на його місце Самойловича "почалася справжня русифікаторська оргія"³².

³⁰ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 262 (1898 р.), спр. 17, арк. 3-4 зв.

³¹ ЦДІАК України, ф. 707, оп. 52, спр. 653, арк. 46-46 зв.

³² Wojciechowska-Żywultowa J. *Biała Cerkiew...* – S. 45-46.

Олександр Мартиненко,
Олена Поліщук

Сестра Лесі Українки – викладач Білоцерківського сільськогосподарського інституту

Леся Українка (Лариса Косач-Квітка) – всесвітньо відома письменниця. Та чи багато ми знаємо про її рідних сестер – Оксану, Ольгу, Ізидору та братів Михайла і Миколу? Їхньою долею цікавиться куди менше людей...

Сестра Оксана за фахом була викладачем французької мови. Сестра Ольга у 1904 році закінчила Петербурзький жіночий медичний інститут, за фахом лікар.

Брат Михайло закінчив фізико-математичний факультет Київського університету та став відомим вченим метеорологом, хоча дисертацію захистив з фізики. Викладав у Харківському університеті математику та фізику. Цікавився етнографією та фотографією. Микола закінчив Київський політехнічний інститут, отримавши фах інженера-агронома. Працював повітовим агрономом. Ізидора – наймолодша з сестер Лесі Українки, теж, як і брат, стала агрономом.

Та чи не найбільше поневірянь випало на долю наймолодшої сестри Лесі Українки – Ізидори Косач-Борисової...

Косач-Борисова Ізидора Петрівна народилась 9 (21) березня 1888 р. у с. Колодяжне (зараз у Ковельському районі Волинської області), а померла 12 квітня 1980 р. у Піскаатавей, штат Нью-Джерсі, США.

Закінчивши гімназію у 1905 р., навчалася на Вищих жіночих сільськогосподарських курсах у Петербурзі, закінчила сільськогосподарський факультет Київського політехнічного інституту.

Працювала агрономом на Київщині та у Кишиневі, на кафедрі ботаніки сільськогосподарського інституту (Київ), викладала у вищих навчальних закладах України.

1930 р. її чоловіка Ю. Г. Борисова було вислано до Вологодської області. 1937 р. заарештували і її саму. До 1940 р. Ізидора перебувала в таборі Онеглаг.

У роки Другої світової війни Ізидора перебувала в окупованому німцями Києві – працювала в органах місцевого самоврядування, підтримувала зв'язки з підпіллям ОУН і потрапила через це до гестапівської в'язниці.

Потім виїхала на Захід, перебувала в таборі для переміщених осіб у Новому Ульмі (Німеччина). 1949 р. – прибула до США, оселилася у містечку Нью-Маркет (штат Нью-Джерсі). Співпрацювала з жіночими громадськими організаціями, УВАН. Сприяла виданню книги “Леся Українка. Хронологія життя і творчості”, яку підготувала її сестра Ольга Косач-Кривинюк.

Похована Ізидора на цвинтарі св. Андрія в Савт-Бавид-Бруку.

У літературі поширена інформація, що Ізидора відома як українська мемуаристка, діяч культури, член-кореспондент УВАН, почесний член Союзу Українок Америки та просто рідна сестра Лесі Українки. Але мало хто знає про її діяльність як вченого-агронома... Саме тому мене, як краєзнавця, зацікавило два питання: як і де вона отримала профільну освіту? коли та як опинилася у Білій Церкві?

Спочатку з'ясуємо, що таке Вищі жіночі сільськогосподарські курси у Петербурзі. Перші у Російській імперії жіночі сільськогосподарські курси були відкриті у 1900 р. у Петровсько-Розумовському, поблизу Московського сільськогосподарського інституту¹. Відкрив їх професор з агрономії, викладач МСПІ Іван Олександрович Стебут та Товариство сприяння жіночої сільськогосподарської освіти (рос. “Общество содействия женского сельскохозяйственного образования”). Саме ідея такого навчального закладу з'явилася на 10 років раніше.

¹ Зараз Московська сільськогосподарська академія імені Тімірязєва.

Курси знаходились поруч з трамвайною зупинкою на Іванівській вулиці, № 4, на дачі власника фірми з виробництва ламп та електроприладів Аарона Єфимовича Шнейдера².

8 (21) вересня 1904 р. курси були переведені до Санкт-Петербургу. За заслуги в організації курсів та на честь 50-річчя суспільної діяльності І. О. Стебута Вищим жіночим сільськогосподарським курсам було надано назву Стебутовських.

У перший рік на курсах навчалось 80 слухачок. Строк навчання складав – 2, згодом 3, а пізніше – 4 роки. Викладачів було близько 40³.

У статуті курсів були записані такі рядки: “Курсы имеют целью давать высшее сельскохозяйственное образование, необходимое для различного рода научной и практической сельскохозяйственной деятельности. В число слушательниц курсов принимаются окончившие курс высших и средних учебных заведений на основании их аттестатов, причем, в случае недостатка свободных вакансий или невозможности приема всех желающих, прежде всего принимаются окончившие высшие учебные заведения, а затем предпочтение отдается окончившим гимназии Министерства Народного Просвещения. ...Прием слушательниц производится в сентябре. За обучение на курсах взимается плата по 125 руб. в год. Стипендий на курсах не имеется, но слушательницы недостаточного состояния, показавшие хорошие успехи, могут быть освобождены от платы за обучение не ранее, однако, как на 2-м триместре. Число освобожденных от платы ограничивается 10% по отношению к общему числу слушательниц на курсах.

Нормальная продолжительность обучения на курсах 4 года. По прохождении всего курса и по сдаче всех установленных отчетов слушательницы Стебутовских курсов подвергаются испытанию в особой комиссии с участием представителя Главного Управления Землеустройства и Земледелия. Успешно

² Режим доступу: <http://timstreet.ru/archives/387>

³ Режим доступу: http://www.wikiwand.com/ru/Санкт-Петербургский_государственный_аграрный_университет

выдержавшие это испытание получают звание агронома и право на занятие должностей, требующих специальных познаний по сельскому хозяйству. Наиболее способные из слушательниц, по выбору Педагогического Совета Курсов, могут быть оставляемы на курсах для углубления и расширения их познаний по преподаваемым на курсах предметам. Летние практические работы проводились в имении Стебутовских курсов "Княжий двор" Старорусского уезда Новгородской губернии, там выпускники получали звание агронома"⁴.

Якщо Ізидора закінчила гімназію у 1905 р., то у 1909 р. повинна була закінчити Стебутовські жіночі сільськогосподарські курси. Дівчам Ізидора перехворіла на дифтерію в тяжкій формі, з якої її виходила Леся. І ось нове лихо. Навчаючись на сільськогосподарських курсах у Петербурзі, Ізидора захворіла на черевний тиф. І вдруге Леся рятує сестру, прибувши останнім потягом до міста на Неві⁵.

Невідомо скільки тривав курс навчання на агрономічному відділенні сільськогосподарського факультету у Київському політехнічному інституті⁶, але його закінчення Ізидорою мало відбутися не пізніше 1914 р. тому, що саме того року вона народила доньку, а її чоловіка мобілізували до армії. За даними авторів статті у газеті "Юр'ївська земля" вона закінчила агрономічний факультет [? – Авт.] Київського політехнічного інституту, здобувши фах агронома у 1911 році⁷.

Відомо також, що чоловік Ізидори Петрівни Юрій Григорович Борисов теж був агрономом.

Перша світова війна болісними переживаннями увірвалася у родинне життя Косачів-Борисових. 23 липня 1914 р. Ізидора народила у Києві доньку Ольгу. Через тиждень її чоловіка

⁴ Режим доступу: <http://timstreet.ru/archives/387>

⁵ Режим доступу: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/pobachish-ukrayinu-privitay>

⁶ Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/18281>

⁷ Демещук В. А. та А. В. Молодша сестра Лесі Українки Ізидора Петрівна Косач-Борисова викладала фізіологію рослин у Білоцерківському сільськогосподарському інституті // Юр'ївська земля. – 2016. – № 24 (950). – 16 червня. – С. 22.

мобілізували до війська як прапорщика запасу і відправили у діючу армію на фронт. Молода матір лишилася з немовлям одна. Через чотири роки Ю. Борисов, звільнившись з німецького полону, повернувся до Києва, а згодом переїхав з дружиною і донькою до Кам'янця-Подільського, де поновився на посаді повітового агронома. У 1918-1920 рр. він активно підтримував українську владу⁸.

Його заарештували 14 жовтня 1930 р. за доносом колег з Українського науково-дослідного інституту цукрової промисловості за стандартним тоді звинуваченням у "шкодочинності": "В деле Юрия Борисова хранится бланк института с таким текстом: "12.1.1931 р. № 2. Зовсім таємно. Київ. ДПУ. т. Цимберову. Повідомляю, що в справі агронома Борисова Ю. Г. на зазначеній чистці наукового персоналу УНЦу ухвалено: "Зняти з роботи в Інституті". Сообщение составлено заведующим секретным отделом и заверено его подписью"⁹.

На чотири роки Юрія було відправлено до Вологодської області, де він зміг вивести морозостійкі сорти цукрового буряку. Вдруге чоловік Ізидори був заарештований у 1938 р., а згодом загинув за нез'ясованих обставин при евакуації табору у глиб країни у 1941 році. За іншою інформацією це сталося ще у 1940 році.

На сьогодні існує декілька версій того, як Ізидора опинилась у Білій Церкві.

Перша наведена авторами статті у газеті "Юр'ївська земля": нібито Ізидора почала викладати у нашому вузі майже з моменту його відкриття (1921 р.) до самого арешту (вересень 1937 р.), але автори не наводять жодного доказу. А у приватній розмові сказали, що спочатку почули цю інформацію по радіо¹⁰,

⁸ Режим доступу: <http://prymak.blogspot.com/2012/09/blog-post.html>

⁹ Режим доступу: <http://fakty.ua/104361-60-let-nazad-proizvedeniya-lesi-ukrainki-byli-izyaty-iz-shkolnyh-programm-a-ee-rodstvenniki-tomilis-v-lageryah-kak-vragi-naroda>

¹⁰ 1-ше Українське радіо, програма "Мить історії", яка напевно пролунала у ефірі 15-16.03.2015 року. Ведучий – доктор історичних наук Юрій Шаповал.

а потім знайшли у книзі Василя Даниленка "Ізидора, рідна сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції", в якій про те, що вона викладала у Білій Церкві, є лише один рядок: "У 30-х роках викладала ботаніку у Білоцерківському сільськогосподарському інституті".

Друга версія виходить з того, що до 1931 р. Косач-Борисова викладала у Києві. Цю версію може підтвердити світлина знайдена у музейному фонді БНАУ, де Ізидора Косач-Борисова зображена з підписом "лектор" серед випускників річних агрономічних курсів при Київському агроінженерному інституті 1930-1931 років навчання

Випуск агрономів-організаторів Агроінституту при КАІЦП 1930-1931рр.

Лектор Ізидора Косач-Борисова 1931 р., (друкується вперше).

Водночас на самому факультеті вона не викладала, бо її немає на світлині серед випускників факультету 1928-1932 року навчання.

Напевно Ізидора була переведена до нашого міста разом з усім Київським агроінженерним інститутом цукрової промисловості, який було приєднано до Білоцерківського сільськогосподарського інституту 15 березня 1934 р. згідно з постановою № 170 Ради Народних комісарів УСРР "Про перевод учбових закладів з м. Києва. Для розміщення центральних установ у м. Києві, в зв'язку з переводом столиці України...", а також рішенням цього ж РНК УСРР від 19 липня 1934 року¹¹. Чи був разом з нею направлений до нас також її чоловік, невідомо, але ж саме у 1934 р. закінчився термін його заслання. Документів, які б це все підтвердили, наразі не знайдено. Єдиним доказом того, що Ізидора Петрівна викладала у Білоцерківському сільськогосподарському інституті, є світлина з альбому III-го випуску вчених-агрономів 1932-1937 року навчання, за два місяці до її арешту, де вона представлена як "асистент".

Сторінка альбому третього випуску агрономів, 1937 рік

¹¹ БЦСГІ. Довідник-путівник. – Київ: Урожай, 1970.

Асистент Косач-Борисова І. П.,
1937 р., (друкується вперше).

Але ж саме такий науковий ступінь вона мала у Київському сільськогосподарському інституті (колишньому агроінженерному) на кафедрі ботаніки¹².

Також цікава інформація знайдена в альбомі "Історія кафедри ботаніки і фізіології рослин Білоцерківського сільськогосподарського інституту", який був зроблений у 1960-70-х роках. До нього хтось

власноруч клеював світлини та не забув зробити запис, де Ізидора згадується як "І. П. Борисова":

"Очолив кафедру ботаніки професор О. О. Табенцький, який з 1932 року завідував кафедрою ботаніки в Київському агроінженерному інституті.

Дисципліни кафедри були розподілені між викладачами таким чином:

– Анатомію рослин викладав професор О. О. Табенцький та асистент Н. М. Виборнова;

– Систематику рослин викладав доцент М. К. Гродзінський та асистент В. П. Гродзінська;

– Фізіологію рослин читав професор І. М. Толмачов та асистенти: П. Т. Корпухан, І. П. Борисова;

– Допоміжний персонал кафедри – Е. Ф. Ребитва, М. К. Батенко, А. А. Бахур. ...".

Відомо, що професор І. М. Толмачов займався проблемами фотосинтезу та дихання рослин. Винайшов респіраційний апарат для визначення інтенсивності дихання рослин, а також

оригінальний прилад для аналізу газообміну під час фотосинтезу рослин у польових умовах. Він зробив значний внесок у питання розвитку хлорофілоносного апарату рослин, а також низку інших проблем фізіології рослин¹³.

З цього можна припустити, що Ізидора допомагала професору у дослідях з фізіології рослин. Хоча її власних наукових праць з цього питання, або у співавторстві поки що не знайдено.

10 вересня 1937 р. Ізидора Косач-Борисова була заарештована. За протоколом допитів відомо, що на момент арешту вона працювала асистентом кафедри ботаніки Київського сільськогосподарського інституту¹⁴.

1 жовтня 1937 р. їй було висунуто звинувачення – участь в українській контрреволюційній організації і активне здійснення контрреволюційної роботи. Поки велося "слідство" Ізидора сиділа в Лук'янівській тюрмі у Києві. 20 листопада 1937 р. "трійка" винесла рішення, за яким Ізидору звинувачено у тому, що вона вела серед студентів "контрреволюційну націоналістичну діяльність, поширюючи провокаційні чутки"¹⁵. Під постановою про арешт Ізидора підписалася, але винною себе не визнала.

"Косач І. П. налаштована націоналістично. Каже, що Україною та її багатством розпоряджається Москва, що видатні українці сидять і що людям нема за що купити одяг". "Косач Ізидора Петрівна націоналістично висловлювалася. Казала, що коли ввели на Україні техніку, то нічого не стало їсти, а раніше хліба було скільки завгодно. Казала, що Україною керують росіяни з Москви". Це – свідчення двох студентів 4-го курсу Сільськогосподарського інституту Григорія Ворони та Якова

¹³ Даниленко А. С. та ін. *Агрономічному факультету – 90. Історія і сучасність (1920-2010)* / За ред. О. С. Городецького, В. М. Ткачука та ін. – Біла Церква. – 2010. – 186 с.

¹⁴ Даниленко В. *Ізидора, рідна сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції*. – 2011. – С. 255.

¹⁵ Режим доступу: <http://old.lp.edu.ua/node/3966>

¹² Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/13990>

Самка¹⁶. Слід зауважити, що у джерелі не вказаного, якого саме сільськогосподарського інституту, але серед студентів БЦСП такі прізвища не знайдені.

Серед звинувачень: “Участь в українській контрреволюційній націоналістичній організації і в активному здійсненні контрреволюційної роботи, зв'язок з родичами за кордоном”¹⁷. Скоріш за все мається на увазі зв'язок із сестрою Оксаною Косач-Шимановською, яка на той час мешкала вже у Празі.

Два роки Ізидора Петрівна валила ліс в Онезькому таборі. До речі, працювала в одній бригаді з письменником і літературознавцем Анатолієм Костенком. Інформація, отримана від Дори, пізніше лягла в основу його художньо-наукової біографії Лесі Українки (цю працю досі вважають найповнішою біографією поетеси). І навіть у засланні Ізидора Петрівна не втрачала надію на справедливість. Як свідчать протоколи допитів, вона жодного разу не визнала себе винною. А з листів відомо, що вона вірила в те, що помилку буде виправлено.

Ось лист, написаний Ізидорою Петрівною до Крупської: “Надіє Костянтинівно! До вас, знаної радянської громадянки, кришталево чистої більшовички, звертаю я стогін свого стражденного серця і мольбу про допомогу. Я знемагаю під тягарем не заслуженого мною покарання – ізоляції від усього радянського суспільства і жахливого ганебного прізвиська “контрреволюційний елемент”. Я не контрреволюціонерка і ніколи такою не була... Мені 51 рік, батьки мої, прогресивно мислячі люди, виховували своїх дітей однаково в демократичному дусі (а одну з моїх сестер – покійну письменницю Лесю Українку – цінує вся радянська громадськість не тільки як талановиту письменницю, а й як громадянку, що було відзначено радянською пресою в серпні цього року з нагоди 25-річчя з дня її смерті). І я завжди була

революційно налаштована, хоча і не була ніколи партійною. По закінченні вищої освіти (я закінчила Київський політехнічний інститут 1911 року) я весь час працювала спочатку в дослідних закладах, а потім у вузах (Агроінженерному інституті, Сільськогосподарському інституті, Лісотехнічному інституті), працюючи за спеціальністю. Я виконувала і громадську роботу, і члени кафедри ботаніки та інші співробітники зазначених інститутів можуть мене охарактеризувати і підтвердити, що ніколи я контрреволюціонеркою не була. Моя трагедія сталася через те, що хтось за особистими мотивами (мені на слідстві не назвали цю особу, але я підозрюю, хто це), обрехали мене перед слідчими органами, тому згідно з постановою Київської обл. трійки НКВС від 20.11.37 р., мене вислали на 8 років в ОнеЛАГ, як контрреволюційний елемент “за поширення контрреволюційних чуток”...

Це жахливо голослівне звинувачення і незаслужене покарання мене вразило. Я досі так болісно переживаю ізоляцію від усього суспільства, улюбленої роботи і сім'ї, що моє і раніше слабке здоров'я (страждаю на міокардит, подагру і малярію) зовсім розладналося, і болісна думка “за що?” часом загрожує мені втратою розуму. Благаю вас допомогти мені реабілітувати себе і повернути мені свободу, благаю, зробіть це в ім'я торжества радянського правосуддя. І. П. Косач-Борисова. 6.12.38 р.”¹⁸. Відповідь на цей лист Ізидора Петрівна не отримала. Крупська померла 27 лютого 1939 року. Не відомо чи взагалі вона встигла прочитати листа.

6 грудня 1938 р. Ізидора Петрівна звернулася до Президії Верховної Ради СРСР з проханням про реабілітацію. І на це звернення вона також не отримала відповіді.

Наближалось 25-ти річчя з дня смерті Лесі Українки... Після того як долею сестер Лесі Українки поцікавилась Ольга Кобилянська, в листопаді 1939 р. Ізидора Косач-Борисова була

¹⁶ Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/13990>

¹⁷ Там само.

¹⁸ Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/node/13990>

звільнена і повернулася до Києва. Її повернули житло у Києві – кімнату у комунальній квартирі на вул. Овруцький, 16, кв. 4¹⁹.

Ось і втретє Леся врятувала свою наймолодшу сестричку Ізидору, Дору, Білу Гусоньку²⁰, або Патю. До речі, Патею (від пташки) її називали, бо наймолодша сестричка народилася в день прильоту жайворонків. А назвала так її саме Леся Українка, так як вона всім братам та сестрам давала грайливі прізвиська. Ольга – Лілея моя золоторожева, Оксана – Дроздик дівчина з характером, брат Микола – Маленький потішний Микось²¹.

Померла наймолодша сестра Лесі Українки у 1980 році. На могилі Ізидори в м. Піскатавей (США) викарбовано слова із драматичного, довгий час забороненого в СРСР твору “Бояриня” Лесі Українки: “Добраніч, сонечко. Ідеш на захід. Побачиш Україну – привітай!”

Саме ця остання фраза дала назву стрічці “Побачиш Україну – привітай!”, присвяченій Ізидорі Петрівні Косач-Борисовій. Цей фільм створено авторським гуртом Волинської ОДТРК (автор і режисер Марія Андрушко, редактор Ольга Куліш, оператор Валерій Фегисов, режисер монтажу і графіки Микола Кушнірук, звукорежисер Андрій Жирнов).

Реабілітували Ізидору Косач-Борисову в 1989 році.

¹⁹ Даниленко В. *Ізидора...* – С. 247.

²⁰ Режим доступу: <https://pt.slideshare.net/BratOl/ss-43298339>

²¹ Там само.

Сергій Бурлака

Доля білоцерківця Юрія Колечиця, який пережив Голокост у Білій Церкві

Спогади очевидців є важливим джерелом історичних досліджень попри можливий суб'єктивізм сприйняття тих чи інших подій їх учасниками чи свідками. Їх суб'єктивне сприйняття навпаки робить історію персоніфікованою, людиноцентричною. Так, деякі викладені факти таких “людських історій” вимагають перевірки, чи уточнень іншими джерелами, які є в розпорядженні фахівців.

Період Другої світової війни продовжує бути в центрі уваги багатьох істориків, зокрема краєзнавців Білої Церкви. Попри значну кількість історичних досліджень, період окупації міста нацистами все ще залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, це стосується теми Голокосту єврейської громади. Вижити тоді вдалося одиницям. Серед тих, кому пощастило врятуватися був Юрій Дмитрович Колечиць, інтерв'ю з яким пропонується увазі читача.

Інтерв'ю Колечиця Юрія Дмитровича

Я народився в Білій Церкві в 1931 році. Мій батько, Колечиць Дмитро Сидорович (Ізидорович) родом із Ленінграду. У Білій Церкві він опинився після революції. За професією – цинкограф. Перед війною він працював у пожежній команді. Моя мама, Колечиць Фаїна Абрамівна, працювала в аптечній будці (кіоску) на базарі. А перед тим продавала воду. За національністю вона була єврейкою. В документах я значився як росіянин, адже тоді записували за національністю батька.

У Білій Церкві перед війною проживало багато євреїв. Місто було напівєврейським. Я не пам'ятаю до війни антисемітизму. В моєму класі більшість було українців, але було багато росіян та євреїв. Моя школа розташовувалась на вул. Рокитянській (сучасна Шолом Алейхема). Другий будинок після єврейської